

Л. О. Шашула,
к. е. н., старший науковий співробітник відділу просторового розвитку та земельних відносин, Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЗЕМЛЕГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті розкривається економічна сутність загальних принципів формування інституціонального середовища господарської діяльності, визначаються особливості інституціоналізації землегосподарювання.

Economic essence of general principles of forming of institutional'nogo environment of economic activity opens up in the article, the features of institutionalizacii are determined management earth.

Ключові слова: інститути, принципи, господарювання інституціоналізація, землегосподарювання.

ВСТУП

Сучасні тенденції цивілізаційного розвитку, які пов'язані з концепцією забезпечення його сталості, вимагають від економіки України ефективного використання природних ресурсів та досягнення відповідної якості навколишнього середовища. В цій загальній меті суттєвого значення набуває проблема екологізації землегосподарювання, проте не тільки в площині підвищення економічної родючості, але й в контексті забезпечення просторових умов для збалансованого функціонування екологічних систем, які є базою щодо підвищення ефектив-

ності використання в господарській діяльності продуктивних сил природи. Проте, забезпечити позитивну динаміку в цих процесах можна лише за умови відповідної трансформації принципів господарювання.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Особливої актуальності набуває проблема удосконалення інституціонального регулювання економічних відносин у сфері землекористування. Насамперед потребує вдосконалення методологія формування земельної політики на регіональному рівні, основу якої повинні скласти концепція управління земельними ресурсами з визначенням відповідних організаційно-економічних моделей і механізмів регулювання земельних відносин, процесу екологізації землекористування з метою досягнення рівня сталого розвитку певного регіону. Практичне вирішення проблем сталого розвитку регіонального простору показує, що визначитися адекватно у цих питаннях можна лише базуючись на системному підході із використанням методів комплексного аналізу ситуації

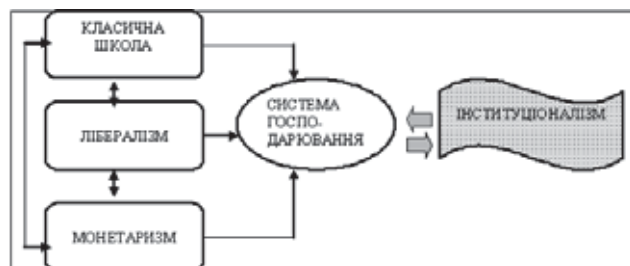

Рис. 1. Генезис інституціоналізму в системі господарювання

на глобальному, національному, регіональному і локальному рівнях.

РЕЗУЛЬТАТИ

В умовах довготривалого нестабільного економічного стану, в якому перебуває Україна, та пошуку ефективних шляхів виходу життєво необхідним стає органічне поєднання економічної думки, наукових висновків та закономірностей з тими реальними перехідними процесами, які проходить країна на шляху до ринкової системи господарювання. Потрібен принципово новий підхід до системи господарювання в цілому.

З інституціональних позицій, сучасна світова економіка демонструє взаємозв'язок культурно-історичних цілісностей, тому виникає необхідність у новій історичній картині світу, "зміні епох" економічної теорії, щоб привести її у відповідність з реаліями XXI століття. Потрібні ідеї, які могли б пояснити сучасне економічне життя, дати нові знання. Графічно цей зв'язок можна уявити так, як зображено на рис. 1.

Стосовно еколого-економічних проблем слід підкреслити, що екологізація господарської діяльності будь-якого типу економіки потребує правильної організації. Теорія інституціоналізму [2] дає також і відповіді на деякі питання, що виникають в процесі побудови моделі еколого-орієнтованого розвитку.

При інституціональному підході до господарської діяльності має місце свого роду "сканування" самої системи, що дає можливість аналізувати, прогнозувати і рекомендувати подальші екологічні зрушення в будь-якій галузі. Принципи інституціоналізму в кінцевому підсумку формують конструкцію організації господарської діяльності. Схематичне відображення впливу інституціонального середовища ринкового та неринкового типу на принципи екологізації господарської діяльності представлено на рис. 2. Інституціоналізовані екологічні принципи регулюють зовнішні ефекти: як прибуткові, так і навпаки — шкідливі. Слід підкреслити, що суттєву роль в у процесі регулювання відіграють фінансові інститути через застосування системи податків та субсидій, щоб привести, наприклад, суспільні витрати у відповідність з приватними.

Таким чином, можна виправдати дії, які спрямовані на захист навколишнього середовища, незалежно від типу господарювання. В першу чергу це стосується заходів щодо зменшення наслідків застосування таких методів ведення сільського господарства, які характе-

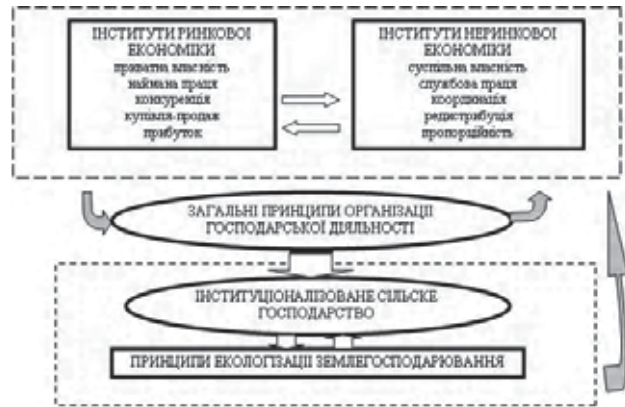

Рис. 2. Схема генерації принципів екологізації в інституціональному середовищі

ризуються широким використанням хімікатів та інтенсивним тваринництвом, а також засобів, які сприяють застосуванню екологічних методів ведення сільського господарства, а отже, і землекористування.

Актуальними стають пошуки взаємозв'язку множини функціональних процесів, що забезпечує необхідну єдність інститутів. При цьому доцільно використовувати об'єктно-предметний підхід, що відповідає методології, орієнтованої на широке використання методів поєднання подібного аналізу за різними ієрархічними рівнями. Крім того, це викликано необхідністю чіткого встановлення причинно-наслідкових зв'язків в управлінні процесами екологізації господарювання на різних системних рівнях: державному, регіональному та локальному. В загальному сенсі під об'єктом розуміється створене в просторі й часі будь-яке матеріальне утворення (стан, відносини, процес), що є засобом існування реальності. Предметом є складнопідрядна форма взаємовідносин об'єктів цієї сукупності. При цьому слід мати на увазі, що кожен об'єкт має досліджуватись із застосуванням методів, які найбільшою мірою відображають його специфічні риси, особливості та значущість в будь-якому середовищі. Розкриття змісту понять "об'єкт" та "предмет", дозволяє визначити сутність об'єктно-предметного підходу [3].

Стосовно землекористування інституціоналізм привносить новий за змістом погляд на соціальні стосунки щодо раціонального використання земельних ресурсів.

В контексті сучасних земельних відносин земля розуміється як речовинний фактор, за допомогою якого людська праця із застосуванням засобів виробництва здійснюється процес відтворення матеріальних благ і нематеріальних цінностей, складаючи сукупний суспільний продукт. Цей процес віддзеркалює собою

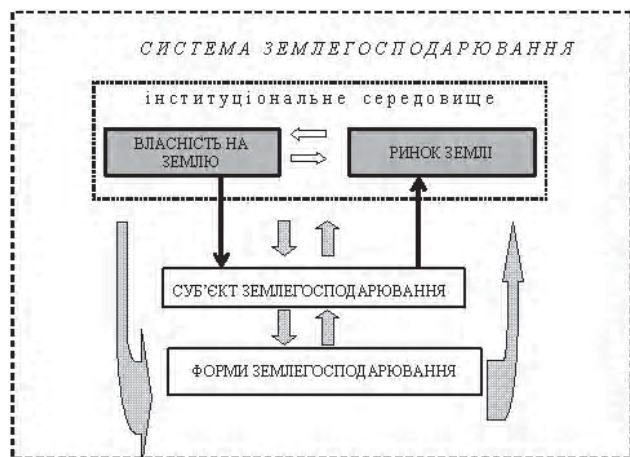

Рис. 3. Концептуальна схема інституціоналізації землегосподарювання

єдність відносин "людина-природа" та відносин між людьми, зокрема економічних відносин. У результаті присвоєння індивідом засобів виробництва, землі та результатів виробництва формуються різні форми власності на речовинний фактор виробництва. Але для того, щоб направити цей процес в сторону досягнення позитивних результатів, в рамках суспільного виробництва розробляється відповідна сукупність регулюючих норм і правил.

Земля як засіб виробництва, як просторовий базис розміщення продуктивних сил, екологічна система є природно обмеженим ресурсом, тому важливим стає визначення механізму зміни форм його функціональним використанням. Особлива увага у всесвітній практиці приділяється питанням співвідношення сільськогосподарських земель та земель населених пунктів, в тому випадку, коли перші стають об'єктом відчуження на земельному ринку. Пропозиція землі постійно є нееластичною, тоді як попит залежить від попиту на продукцію, що на ній вирощуються. В той же час динаміка попиту на сільськогосподарські землі та землі, призначені під будівництво, є різними.

Розвиток земельних відносин є динамічним і проявляє свої властивості в різних системах господарювання по-різному. В цьому сенсі виникає потреба в пошуку комбінації ринкових та неринкових інститутів, економік, спроектованих на середовище землекористування на певній території, які забезпечують вибір еластичної, адаптованої до коливань споживчого ринку стратегії і тактики господарської діяльності, здатної забезпечити високий рівень ефективності господарської діяльності всіх суб'єктів економічного процесу.

Враховуючи у повному обсязі систему знань

про відносини між інститутами власності, ринку, виконання угод між ними (зменшення трансакційних витрат і т.д.) або управління і специфічні особливості формальних та неформальних відносин, ми спробували узагальнити та поглибити зміст поняття "господарювання на землі", або "землегосподарювання" [1].

Концептуальну схему такого узагальнення інституціоналізації землегосподарювання представлено на рис. 3.

Як впливає із цієї схеми, землегосподарювання повинно базуватися на сукупності знань про суспільні інтереси і відносини, що виникають з приводу розподілу і відновлення земельних ресурсів, а також наукових уявлень про склад і зміст заходів, що забезпечують їх ефективне освоєння і використання. Принциповим моментом цієї схеми є те, що в ній суттєву роль відіграє саме інституціональне середовище. В даному випадку інституціональне середовище задає параметри функціонування процесів, які формують тип власності на землю та характер ринку землі. Ці процеси досить складні, але в кінцевому підсумку вони спрямовуються на суб'єкт землегосподарювання, від якого виходить ініціатива щодо вибору форми господарювання. В цілому, концептуальна схема розкриває динамічні принципи, за якими працює економіка землегосподарювання. В той же час економіці землегосподарювання однаковою мірою притаманні погоджені й скоординовані заходи економічного орієнтування розвитку продуктивних сил і дій стосовно реформування земельних відносин, що забезпечують найбільш раціональне та ефективне використання земельних і територіальних ресурсів регіону.

У межах поглядів, що викладені вище, поняття "економічна ефективність землегосподарювання" повинна розглядатися як міра досягнення суспільної мети стосовно результативності розподілу і використання земельно-ресурсних чинників у всіх сферах суспільної життєдіяльності, включаючи як її витратну сторону, так і кінцеві результати життєзабезпечення. В такому випадку економічна ефективність землегосподарювання виражає масштаб і ефективність освоєння земельно-ресурсного потенціалу в кінцевих результатах усіх форм і видів господарської діяльності. Отже, ефективність землегосподарювання як поняття поєднує природно-екологічну, соціально-економічну, техніко-технологічну та організаційно-управлінську складові. Центральною ланкою економіки землегосподарювання виступає соціо-, еколого-, економічна організація господарсь-

кого використання земельних ресурсів, або організація життєдіяльності на конкретному територіально-просторовому базисі.

Розглянувши послідовно певні специфічні риси інституціонального середовища в сфері землекористування, можемо констатувати, що форми господарювання і землекористування визначаються уявленнями саме суб'єкта господарювання про землю. Безумовно, ці уявлення постійно змінюються в залежності від того, наскільки в процесі їх формування превалюють економічні або неекономічні фактори. Сам же світогляд, як відомо, формується в суспільстві під впливом різних формальних і неформальних інститутів (включаючи традиції, вірування, культурні системи, емпіричне і наукове знання про предмет, який розглядається, та правової основи, що існує). В сучасних умовах "уявлення про землю" може значною мірою визначатися засобами масової інформації, які віддзеркалюють або лобіюють ту чи іншу концептуальну позицію. Проте, визначальним фактором у формуванні господарських систем і організації різних видів землекористування є людина. Саме в ній прихований інноваційний потенціал розвитку. Суб'єкт землекористування випробує на собі різні впливи у вигляді тих же самих уявлень про землю, які формуються, а також зовнішніх, відносно себе, визначених технологічних і правореґулюючих обмежень.

Таким чином, наше твердження про те, що форми господарювання значною мірою залежать від формування особливого типу інституціонального середовища, знаходить своє обґрунтування. Але для того, щоб цей процес набув ознак сталості, необхідно навчитись ефективно управляти цим складним процесом, забезпечувати необхідний рівень адекватності між інституціональним середовищем та формами землегосподарювання.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що екологізація землекористування є дуже складним процесом, який потрібно розглядати з системних позицій. На рис. 4 представлено логістичну схему процесу екологізації землекористування. Згідно з цією схемою, процес екологізації землекористування є результатом послідовного взаємоузгодження загальних принципів екологізації господарювання із цільовими установками, які формуються на основі правил взаємодії суб'єкта і об'єкта господарювання в рамках відповідних екологічних обмежень. Тут слід наголосити, що саме глибина розуміння суб'єкт-об'єктних відносин, які формуються під впливом реальних економічних та соціальних умов, забезпечують вибір

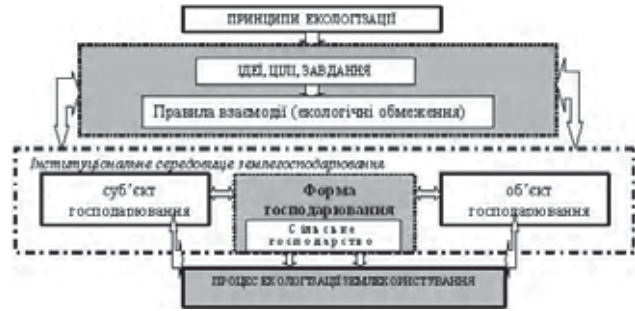

Рис. 4. Динамічна схема екологізації землекористування в інституціональному середовищі

форми господарювання. В той же час зрозуміло, що здійснення різних форм господарювання може бути забезпечене в умовах певного інституціонального середовища. В іншому разі, тобто пзв її відсутності, та чи інша форма господарювання не може бути реалізована.

Отже, процес екологізації землегосподарювання стає залежним від форми господарювання, що вибрана та підпорядкована відповідному інституціональному середовищу. Більш того, необхідно, щоб інституціональне забезпечення самого процесу землекористування кореспондувалися із загальним інституціональним середовищем землегосподарювання.

Тобто інституціональне забезпечення має досить складну ієрархічну конструкцію, яка охоплює низку різних за змістом відносин щодо екологізації землекористування.

Суть їх полягає в тому, що задоволення життєвих потреб сьогодишнього покоління людей повинно досягатися без позбавлення такої можливості для майбутніх поколінь. Відповідно до принципів сформовані також орієнтири, цілі, стратегічні напрями розвитку господарських систем країн-учасників конференції. Основне завдання полягає в тому, щоб надати цим принципам екологізації національний характер, проектуючи їх послідовно на регіональний та локальний рівні. У свою чергу, ідеї, цілі та завдання повинні формуватися у певних екологічних обмеженнях, як і поширюватися на суб'єкти та об'єкти господарювання. Суб'єкт господарювання характеризує сукупність нематеріальних відносин, які базуються на відповідних уявленнях про землекористування; об'єктом господарювання є фізична (матеріальна) власність, включаючи сукупність природних, технічних, технологічних засобів, за допомогою яких воно ведеться. Форма господарювання в нашому випадку — це особливий вид суб'єкт-об'єктних та об'єкт-суб'єктних відносин, що формуються за принципом об'єднання і впливом на тип господарювання.

ВИСНОВКИ

Дослідження теоретико-методологічних напрямів показало, що екологізація сільськогосподарського землекористування є процесом, що тісно пов'язаний із екологізацією всієї господарської діяльності. Вона передбачає необхідність проникнення екологічних підходів, екологічних принципів у різні види та сфери життєдіяльності людей. В науковому плані головна проблема екологізації сільськогосподарського землекористування полягає у визначенні базової теоретичної економічної платформи, спираючись на яку можна було б розробляти адекватні механізми впорядкування взаємовідносин антропогенних та природних процесів відтворення, продуктивної здатності та еколого-соціальних функцій земель.

Встановлено, що серед теоретичних напрямів, з використанням яких можна б вибудувати еколого-орієнтовані відносини у сфері використання, охорони земельних ресурсів та ґрунтових екосистем, зокрема на регіональному рівні, для умов України найбільш прийнятною є інституціональна економічна теорія. Саме в рамках цієї економічної теорії найбільш широко і повно розкриваються можливості формування комплексу економічних, екологічних та соціальних засад еколого-орієнтованого розвитку.

Цільові орієнтири еколого-орієнтованого господарювання зумовлюють необхідність вдосконалення інституціонального середовища. Показано, що інституціональне середовище землекористування, формується під впливом уявлень про землю суб'єктів господарювання. Ці уявлення постійно змінюються в залежності від того, наскільки в процесі їхнього формування превалюють економічні або позаекономічні фактори. На основі цих уявлень суб'єкт землекористування формує різні формальні та неформальні інститути (включаючи традиції, вірування, культурні системи, емпіричне і наукове знання про предмет, який розглядається, та інше), а також відповідні технологічні й правореґулюючі обмеження. Теоретично обґрунтовано твердження, що форми господарювання значною мірою залежать від формування особливого типу інституціонального середовища. Продемонстровано, що для цього процес набув ознак сталості, необхідно забезпечити адекватність відносин між формами землегосподарювання та інституціональним середовищем та.

У теоретичному плані встановлено, що стосовно впровадження будь-яких форм господа-

рювання необхідно керуватися загальносистемними принципами організації господарської діяльності з урахуванням природоекономічних умов, які суттєво впливають на процес формування еколого-орієнтованого землекористування.

Цільові установки формування еколого-орієнтованого землегосподарювання мають забезпечувати створення умов відтворення природних систем у відповідності до специфіки регіонального простору.

Показано, що екологізація землекористування є дуже складним процесом, який потрібно розглядати з системних позицій. У роботі представлено авторську логістичну схему процесу екологізації землекористування. Згідно з цією схемою, процес екологізації землекористування є результатом послідовного взаємоузгодження загальних принципів екологізації господарювання з цільовими установками, які формуються на основі правил взаємодії суб'єкта і об'єкта господарювання в рамках відповідних екологічних обмежень. Сукупність цих дій створює умови для екологізації землекористування з його особливою структурою та специфічними особливостями. При побудові цієї схеми вперше використовується принцип поєднання категорій "інституціональне середовище" та "екологізація землекористування", в результаті якого в єдиний блок зводяться еколого-орієнтовані цілі та механізми їх реалізації.

Зроблено узагальнюючий принциповий висновок про те, що екологізація сільськогосподарського землекористування та екологічно орієнтоване сільське господарство поступово стають важливим елементом екологічного впорядкування регіонального простору.

Література:

1. Новоторов О.С. Економіка землегосподарювання: теорія, методологія / За науковою редакцією академіка НАН України, д.е.н., проф. Б.М. Данилишина / РВПС України НАН України. — К.: ТОВ "ДКС центр", 2009. — 628 с.
2. Дуглас Н. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А.Н. Нестеренко. — М.: Фонд экономической книги "Начала", 1997. — 180 с.
3. Быстряков И.К. Эколого-экономические проблемы развития производительных сил: теоретические и методологические аспекты. — Киев: ООО "Международ.фин.агентство", 1997. — 255 с.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2010 р.